

K O N Y A

HALKEVİ AYLIK KÜLTÜR DERGİSİ

YIL: X

ARALIK - OCAK 1946

SAYI: 86 - 87

XV. inci Asırda Türklerde Dinî ve Fennî ilimlerin durumu ve Fatih Sultan Mehmed (1) ve çıkaracağımız netice

Prof. Dr. A. SÜHEYL ÜNVER
Tıp Tarihi Enstitüsü Müdürü

Tarihde Türkiyemizin, Selçuk devrinde, Bundan 7 asır önce Anadolu'da kurulan pek çok ilim müesseseleri vardır. Medreselerimiz darülhadiseler bizde şerî (nakli) ilimlerin öğretildiği birer mekteptir. Buralardan âlimler, fakihler yetişmiş ve bunlar memleketimizin ilim öğretiminde şer'î ve idarî yollarda, kadılıklarda ve hakimliklerde çalışmışlardır. Bu medreselerin öğretimde tuttuğu yol arapça esasını muhafaza ederek hep şerî ilimlerdir. Lâkin İslâm dininin ve İslâm olan devletlerin yükseliş devirlerinde bir takım yerli ve yabancı Şark âlimleri eski Yunan dilinden bir çok tıp, heyet, riyaziye ve felsefeye dair aklî (fennî) eserleri arapçaya çevirmişler, ve bunlar X, XI, XII inci asırlarda İslâm ve Türk mütefekkirleri tarafından yeni teliflere esas olmuş, bu suretle aklî ilimlerde bizde her ne ka-

dar medreseler programlarına şerî ilimler gibi girmemiş ise de hususî öğretim yoluyla bu sahada âlimler yetişmiştir. İşte Anadolumuzda XIII ve XIV üncü asırlardaki Selçuk medreselerimizde programlara giremeyen bu müsbet ilimleri hususî suretle elde edenler bulunmuştur. Fakat her nedense bunlar sırf şahsî tarafları tatmin yolunda faydeli olmuş ise de esas gelişimini medreselere bırakmamıştır.

Bununla beraber Anadolu Selçuk dünyasında diğer İslâm ve Türk ülkelerinde olduğu gibi tıp öğretimi ihmal olunmamıştır. Anadolumuzun hemen belli başlı her şehrinde bulunan Selçuk hastahaneleri (Darüşşifa, Bimaristan, darüssihha, mâristan) tıbbî,

(1) — Konya Halkevinde Mayıs 1945 de verilmiş konferansın metnidir.

ilmî ve ameli olarak öğreten bir tıp medresesi mahiyetini almış, buralarda vazife alan üstad hekimler yanlarına çırak gibi giren tıp öğrencileri yetiştirmişler ve bunu sistemli bir öğretime bağlamak üzere Kayseride 602 (1205) de ve Sivasta 617 (1219) pratik öğretilen hastahanelere hemen bitişik tıp medreseleri yapılmıştır. Demek müsbet ilimlerin tıp kısmına Anadolumuzda Selçuklar büyük önem vermişlerdir.

Heyetten yalnız memleketin müslüman ve türk nüfusca kalabalık olan şehirlerinde namaz vakitlerini ve buldukları yerlerin bu maksatla tul ve arz derecelerini tayin edecek kadar ve takvime yarayacak esaslar üzerinde yüründüğü malumdur. Hensese ve hesap hakkında Öklidis'in ve diğer hesap alimlerinin eserleri bilhassa Öklidis şerhler ve haşiyelerinin en eski nüshaları istifade edecekler için Anadoludaki Selçuk medreselerindeki kütüphanelerde bulunabiliyordu. Kütahyada Abdülvacidin (Vacidiyye) medresesi Germiyan beyliği zamanında güya rasat yapılar bir yer olarak gösterilmektedir. Bunu bir tiradisyon rivayeti kabuletmekle beraber Anadoluda akli ilimlerin Selçuklar, Anadolu beylikleri zamanındaki vaziyeti üzerinde durulması lüzumunu hatırlatmaktadır.

Osmanlı imparatorluğu, Selçuk imparatorluğunun inhilâli üzerine kurulan beylikleri bir araya getirmekle ve Rumelide ve Şarkta genişlemekle ortaya çıkmıştır. Lâkin Anadolu Selçuk imparatorluğunun bir uzanmasından ibarettir. İlim müesseseleri aynen devam etmiştir ki, bu medreselerin Anadolu şehirlerinde tam miktarını tayin güçtür. Bu gün Anadolunun bir çok şehirlerinde yerleri ve hatta isimleri bile kaybolmuş Selçuk medreselerinin çoğunda muhtelif tarihlerde

istinsah edilmiş kitaplar buluyoruz ki bunlar bize Anadoluda bütün medreselerin hemen her asırda birer ilim kaynağı olduğunu gösteriyor (1). Sivastaki medreselerin ise binlerce talebeyi içine aldığı söylenir (2). Osmanlı Türklerinin yükselmesinde bu medreselerin büyük hizmetleri olmuştur.

Osmanlı Türklerinde müstakil ilk ilmî hareket İznikte devletin kurucusu Osman bey oğlu Orhan bey zamanında kurulan medreseye Kayserili meşhur âlim Davudun (3) tayiniyle başlar.

Bursanın alınmasından sonra imar hareketlerinin başında medreselerin yapılması gelir. Osmanlı Türkleri Rumeliye geçip Edirneyi ikinci merkez yaptıklarında Adadolu ilim ocaklarının benzerlerini orada da kurarlar. İstanbulun alınmasına kadar Anadolu ve sonra Bursa ve Edirne medreseleri âlim müderrisleriyle büyük şöhret kazanmışlardır.

Gerek memleketimizde yetişip bu medreselerde vazife alanlar ve gerek hariçten yetişip gelen İslam ve Türk âlimlerin sayısı pek çoktur. Fakat bunlar nakli ilimlerde en ilerde sayılmıştır.

(1) — Dr. A. Süheyl Ünver - İstanbul Üniversitesi tarihine giriş. Fatih Sultan Mehmed Üniversitesi ve ilmî hayatından bahseden esere bakınız.

(2) — Sivas salnamesi 1321. S 206

(3) — Davudu Kayseriyi Mısırdaki tahsilini tamamlamıştır. Muhiddini Arabînin (Fusus)unu şerheden âlim ve fadıl bir müderrisdir. Zamanında çok meşhur olmuştur. Elimizde Orhan ile görüşdüğünü gösteren bir minyatörü de vardır: (Topkapı sarayı, hazine K. N. 1263 resimli Şekayıkı Numaniye nüshası) Davudun (Abî hayatı) tahkikeden risalesi beğenilir. İbni Farızın Kasidei Hamriyesine şerh yazmıştır. Şekayıkı Numaniye Mevâdî tercümesi cild 1 S. 27.

Aklı ilimler üzerinde bizde ilk defa Meveraünnehre gidip orada yetişip kalan ve bu sahada Uluğ Beyi ve Ali Kuşçiyi yetiştiren bir Bursaî Kadızadeî Rumî vardır ki iftihar olunacak bir âlimimizdir. Semerkant'da müderris ve Uluğ Bey rasathanesine müdür olarak Ziyçi Gürganinin tanzimine devametmiştir.

Kuvvetli bir bilginimiz Mehmet Şemseddin Fenari de İznikte Alâeddini Esvedin talebesindedir. "Toprak iyi ahlâklı ve hakikî âlimlerin vücudunu çürütmez," sözünü tahkiketmek istediğinden hocası Alâeddinin mezarını açtırmış, cesedinin çürümediğini görmüştür.

İstanbul fethinden önce hekimlerimiz arasından Geredeli İshak Bin Murad, Geredenin Arkıt dağında yaylada istirahat ederken Havassül Edviye diye türkçe tıbbî bir eser yazmıştır ki XIV üncü asırdaki tıp dilimizin sadeliğine güzel bir örnektir. Tıp müfredatından, hastalıklardaki endikasyonlardan ve hastalıkların âlâmetlerinden bahseder.

Hekim Konyalı (Hızır Bin Aliyülhattap) hacı paşa üzerinde durmamız icâbeden yüksek şahsiyetlerden biridir. Tahsili Mısırdadır. Tıbbî ve ve ilmi eserleri tıbdan teshil müstesna hep arapça yazmıştır. (Şifaüleskam ve devaülâlâm) eseri tıp klâsiklerimizden seyilir. Bu eserleriyle Anadolumuzun İbni Sınası denmeğe hak kazanmıştır.

Aydınoğlu Umur Bey ve gerek Timurtaş Bey (paşa) zade Gazi Umur Bey Anadolu beylikleri zamanlarında yaşayan Anadolulu âlimlere ve şairlere bir çok ilmi eserleri türkçe yazdırmış ve tercüme ettirmişlerdi. Amasyalı hekim Şerefeddin Sabuncuoğlu tecrübi tababete ve şahsi gör-

gülerine ve müşahedelerine kıymet verdiğimiz bir hekimdir. Cerrahiye eserinde klâsik bahîsler Ebülkasım Zehraviden tercüme edildi, binaenaleyh tercüme eseridir, deneceğine Mücerreprenamesi ve bu eserin orijinal bahislerindeki fikirleri incelenmelidir. Görülecektir ki buna telif denmediği takdirde ilmi mahiyette tertibolunan diğer eserleri de telif saymamalıdır. Maksadımız burada İstanbul fethinden önce Türklerde ilimler ve tıp tarihini bildirmek değildir. Yalnız İstanbul fethinden sonra Türklerde müsbet ilimlerin bizde gelişimine kısaca bir göz atmaktan ibarettir ve bu ilmin Anadoludaki esaslarını anlatmaktadır. Bu bir buçuk asırlık devre pek de boş değildir. Çünkü Fatih Sultan Mehmed Anadolu ve Rumelide böyle ilmi bir muhitten yetişmiş ve bizde müsbet ilimlere zamanında ve medreselerinde önem vermiştir.

XV inci asır Türkiyesinde müsbet ilimlerle terbiye edilmiş ve yetiştirilmiş hemen ilk hükümdar Fatih Sultan Mehmed'dir diyebiliriz. Onun yetişmesi bu tarihin bizde esaslı başlangıcını bildirir ve tercümei hâli de bunun otuz senelik tarihidir. Binaenaleyh onun nasıl doğup büyüdüğünü ve ilerlediğini kısaca belirtelim :

Fatih Sultan Mehmed tarih kitaplarının hilâfına lâkin doğru olan 835 (1432) senesi Recebinin 27 inci (Şenbe) sinin gecesinde seher vaktinde saat sekizi dört dakika geçte Edirne'de dedesi buirnci Sultan Murad'ın sarayında doğmuştur.

Küçükken bir aralık babası ikinci Murad'ın yerine Edirne'de tahta geçmiş, lâkin bir seneden az müddet geçince bazı sebeblerle tahtından inmiş ve Manişada valiliğe dönmüştür. Mehmed Çelebi adıyla burada valilik yaparken kuvvetli hocaları ve bilhas-

sa Molla Husrev'in daima yanında bulunmasıyle ilim ve marifette ilerlemiştir.

Asıl 20 yaşında iken babası ölünce çok iyi yetişmiş olan Mehmet Çelebi babasının yerine Muharrem 855 (1451) de hükümdar olmuş ve bizzat hazırladığı muhasara plânı mucibinbe 22 yaşında İstanbulu almış ve burasını o asrın en mühim ve güzel Türk ve Müslüman şehri yapmış ve dünyanın müstakil ve büyük bir üniversitesini kurmuştur.

Rivayete göre Fatih küçükken okumağa az heves göstermiştir. Bizce bunun sebebi ufak yaşta okutturulmağa başlanmasıdır. Lâkin babası bundan müteessirdir. Zira tayin edilen hocalar buna muvaffak olamamışlardır.

İstanbulun ilk Kadısı Molla Hızır beyin önce hocası ve sonra kayın pederi olan Molla Yegân hacca gitmiş, dönüşte Mısra uğradığında tahsilini bitiren Molla Gûrâni ile tanışmış ve değerli bulduğu bu âlimi Ruma (Anadoluya) beraber getirmiş ve Burasada ikinci Nuradın huzuruna girdiğinde "bana ne hediye getirdin," sualine Molla Gûrâniden bahsetmiş, "nerede diyince hemen orada duran Mollayı huzura sokmuşlar. İkinci Murad oğlunun daha henüz okumağı bile sökmemiş olduğundan üzüldüğünü söylemiş ve onu genç şehzadeye hoca tayin etmiştir.

Molla Gûrâni ilk dersi için Şehzade Mehmedin yanına girerken beraberinde bir de sopa getirmiştir. Bunu merakeden mütecessis Mehmet "Bu ne olacak," sualine "Padişah babanızın emriyle derslerinize gayret göstermezseniz bununla sizi tedip edeceğim," cevabını alınca ürker veyahut bu ona tecrübe olunmuştur; denir. Netice şu-

dur: İlerde Fatih Sultan Mehmet olacak olan genç Şehzade Mehmet okur ve okuyup yazma hevesi artar. Artık o bütün hayatı müddetince naklî ve bilhassa akfî ilimlere heves ve gayreti artan sayılı bir âlim ve zamanı âlimlerinin reisi olur. Biz Şehzade Mehmedin okumasına artık dimağ inkişafı zamanının ancak bu sert ve yeni hocası devrinde meydana gelmesinde buluyoruz.

İşte iki âlim, Molla Gûrâni ve Molla Hüsrev Fatihin ilerlemesinde amil olmuşlardır ve onun 31 sene süren saltanatı zamanında yanından ayrılmamışlardır.

20 Yaşında hükümdar olan Fatih hocalarına bütün hayatı müddetince hürmet göstermiştir. 22 Yaşında İstanbulu alan bu genç hükümdar ilk defa Edirne kapısından beyaz at üzerinde tertibedilen zafer alayile İstanbulu girmiştir. Yanında yaşlı başlı âlimler vardır.

Bizans kızları Fatih zanniyle ak saçıyle ihtiyar görünen Ak Şemseddine demet halinde çiçekler sunuyorlar. Ak Şemseddin bunları almak da muhteriz davranarak eliyle 22 yaşında, başında tolgalı genç hükümdarı göstererek "Ona götürün," diyor. Bu vaziyetten sıkıldığını hisseden genç Fatih bu kızlara "Vakıa ben hükümdarım amma ona gidip veriniz, çünkü o benim hocamdır," demiştir. Fatih ilim ve faziletine inandıklarını ne kadar tekrimettiğini göstermekten asla çekinmemiştir.

İstanbul alınca hemen derse başlanır. Hocası Molla Hüsrevi camiye çevrilen Ayasofyaya müderris yapar ve orada papazlardan boşalan odalara talebe yerleştirilir. Zeyrekte Pantokratör manastırı odalarına da talebe konur. Molla Zeyrek gibi devrin

bir kaç âlimini buraya hoca yapar. Demek İstanbulda Fatihle beraber tedris hayatı başlar. Bu yeni ilim yurtlarında birer de kütüphane açılır.

Derslere odakar heyecan ve alaka ile başlanmışdır ki Molla Hüsrevin Ayasofyaya derse gelmesi adeta şehirde bir hadise olurdu. Talebe sabahliyin erkenden Molla Hüsrevi evinden alır, ata bindirir, alayla getirirler. Namaz kılınır, sonra ders verilir. Avdette yine aynı alayla evine getirirler. İleri gelen talebesi yemekte kalır. Namaz vaktinde en baş safaya geçerken bütün cemaat ayağa kalkar.

Fatih sultan Mehmet İstanbulu aldıktan 10 sené sonra 867 (1463) de büyük bir üniversitenin inşasına başlar ve 8 sene sonra 875 (1470) de biter. Bu külliyye o zaman Ayasofyadan sonra büyük bir camiin etrafında 16 büyük medreseden ibarettir. Bunlar muhtelif ihtisasta yatılı talebe yetiştiren kollejlerdir. Yüksek tahsil takibedecek ve buraya girmeğe muvaffak olduklarından dolayı danışmend itlak olunan talebe bekâr müderris ve müdüris muavinleri olan müidlere olduğu gibi birer odaya sahiptirler. Yemekte parasızdır. Müderrisler de bundan istifade ederler. Yalnız müderrislerle beraber talebe de gündelik alır. Müderrislere günde 50 akçe gibi zamanının en çok parası verilmiştir.

Bu 16 medreseden 8 i ihtisas medresesidir. Ayrıca sekiz tane bunları tamamlayan tetimme medreseleri aynı hizada sıralanmıştır. Lise derecesinde tahsil devresine tekabül eder. Buradan yukardaki semaniye (sahn) medreselerine danışmend olarak geçerler. Şehirde diğer medreseler bunları tamamlayacak mahiyette medreselerdir.

Külliyyeye Çukur ve Karaman hamamları mülhaktır. İmareti vardır. Orada ziyafethane misafirhane (tabhane) beraberdir. Üniversite kadrosuna giren herkes buradan yemek yer, artanı da fakirlere dağıtılır. Fatih zamanındaki asıl vakfiye, ikinci Bayezid zamanında daha tekemmül ettirilerek tasdik edileninde ve bir nizamname gibi ayrıca kaleme alınan kısa vakfiyede ve üçüncü Murad zamanında ağır bir üslûble türkçeye çevrilisinde de bütün bu hizmetler yazılıdır. Cami beş vakitte halka ve aralarında büyük ve ilmi konferanslara tahsis olunmuştur. Medreselerin mahdud sayıda ihtisas talebesi için yapılmış dersaneler olduğu gibi her bir semaniye medresesinde ve hatta tetimmelerde hususî birer kütüphane vardır ki bugün çoğunun fihristleri elimizde bulunmaktadır.

İşte bu Üniversitenin rektörü sıfatıyla Fatih sultan Mehmed kısa imtihanlardan ve liyakatlerini isbat için yazdıkları şerh, haşiye ve ta'liklerden seçilen mollalar bu medreselere tayinedilmiştir. Bunların çalışmalarıyla ve ilerlemeleriyle bizzat alâkadar olan ve reisülülema sayılan Fatih medrese talebesinin ve mezunlarının terfilerinde esas olan defteri de yanında taşırdı.

Fatih Sultan Mehmet ilerlemesini amaç edindiği üniversitesini küşad etmeğe gelirken başına ülemanın hakkıyla başı olduğunu göstermiş ve onlar gibi severek sardığı sarıkla ve cübbe ile gelmiş, hepsini taltifetmiştir. Bununla beraber sık sık derslere gelerek hocaların takrirlerini dialer ve onları sevindirirdi. Bir gün veziri Mahmut Paşa ile Ali Tusinin medresesine yürüyerek gelmiş ve dersi dinlemiştir.

Fatih bu yeni kurduğu ilim ocağıyla daima alâkadâr olurdu. İstanbuldan her hangi bir sefer vesilesiyle Edirneye, Rumeliye ve Anadoluya geçtiğinde en seçkin âlimleri berabere alır, yolda indikleri yerlerde onlarla ilmi konuşmalarda bulunur ve bunu asla ihmaletmezdi. İstanbulda uzun ve kısa oturduğu zamanlarda her hangi ilmi meseleleri ele alır ve onlar etrafında yetgili âlimlerle konuşur, kütüphanesinde vakit geçirir ve hocaları yanında bulundurur, huzurunda yaptıkları ilmi münakaşalarda bitaraf dururdu. Ayrıca hakemler vardı.

İstanbulda Molla Zeyrek, Hoca-zade ile olan tevhid bürhanı meselesi münakaşası huzurunda altı gün altı gece sürmüş, Nihayet hocazadenin zaferiyle bitmişti. Hakem Molla Hüsrevdi. Bundan Molla zeyrek gücene rek Bursaya gitmiş ve tekrar davet edildiğinde asla dönmemiştir. Huzurunda diğer bir münakaşa da Tehafütülfelasife meselesidir. Âlimlere imam Gazalinin eski filozoflara reddiyesi (Tehafütü) ile İbnirrüşdün buna cevabı (Tehafütü tehafüt) eserlerine göre hangisinin haklı olduğunu ortaya koymalarını istemiştir. Bu bahsi incelemeğe ve bir eser yazmağa hocazade ile Alaüddin Ali Tusî memuredilmiştir. Lâkin Molla Hüsrevin hakemliğiyle hoca zadenin yazdığı tehafüt Alaüddin Tusinin kaleme aldığı (Zahire) sine nazaran daha fazla ikram ve teveccüh görmüş. Ali Tusi bundan gücenerek memleketine gitmiş, bir daha da dönmemiştir. Fatih bu toplantılardaki münakaşaları müşahid sıfatıyla takibetmiş, bitaraf durabilmek için asla hakem olmamıştır.

Bu münakaşalarla beraber onun huzurunda görüşülen pek ilmi meseleler daha vardır. Buna Kuşcinin bu-

lunduğu bir toplantıda bir daire içinde had zaviye, kaime olmaksızın münferice olur meselesidir ki Fatih Ali Kuşcinin hallinden önce bunun önce yerli âlimler tarafından incele nerek halledilmesini, muvaffak olmazlarsa Ali Kuşciye sorulmasını istemiş ve yerli âlimleri araştırmalara teşviketmiştir. Bunu nitelikim Sinan Paşa halletmeğe muvaffak olmuş ve bir risale bize kadar bildirmiştir. Daha konuşulan ilmi meseleler buraya sığdırılmıyacak kadar çoktur.

Fatih şahsan dile meraklı idi. İyi Arapca ve Farsca bilir ve kütüphanesindeki kitaplar hep bu dillerde olduğu cihetle ve Molla Lutfinin hafızı kütüplüğü idaresinde bulunan bususî kütüphanesine sık sık gelir ve genç hocası Sinan Paşa ile de buluşurlardı. Çünkü zamanındaki âlimlerin bazısını en büyük ilmi paye olarak kendisine hoca seçerdi ki aralarında cidden değerlileri vardır. Fatih diğer dillerden bazılarını bildiği söylenirse de bu bilgi herhalde yukardaki diller kuvvetinde olmadığı kanaati vardır.

Fatih Sultan Mehmed tarihe, bilhassa medeniyet tarihine ve coğrafyaya meraklıdır. İstanbulda boş kaldığı zamanlarda yerli ve yabancı âlimlerle bu bahislere ait aylarla görüşmelerde bulunmuştur.

Müsbet ilimlere bilhassa merakı vardır. Şer'i (Naklî) ilimlerde hakikaten ileri derecede bir âlim idi. Lâkin onun aklı (fennî - müsbet) ilimlere merakı başta gelir. Tıbbı merakını, etrafında zamanının tıb ilimlerine vakıf değerli hekimleri toplayarak göstermiş ve onların bazıları eser bile yazmışlardır. Onlarla sık temasları vardır. Heyet, hendese hesap zevkalarak takibettiği bahislerdir. Hatta bunlarla okadar ilgi gös-

termiştir ki yaptırdığı üniversite (külliyye) nin dersleri arasına ve hey' etle riyazi ilimleri okutmağa Semerkant rasadhanesi müdürü Ali Kuşciyi getirtmiştir. Onun Ayasofya medresesinde okuttuğu derslere Fatih, Sinan Paşanın da devamını istemiş, lâkin onun yerine giden Molla Lutfi öğrendiği bu dersleri akşamları Sinan Paşaya takrir etmiş, hatta bu bilgi ile Çağminiye bir haşiye de yazmıştır. İstanbulda artık riyazi ilimler de meclislerde konuşulur' olmuş ve Ali Kuşcinin brada bulunmasından istifade olunarak İstanbulun tul ve arz dereceleri yeniden ona yenilettirilmiş, ve Fatih camii'nin sağ minaresi altına bir güneş saati yaptırılmıştır.

Fatih İstanbula gelen Ali Kuşci'nin takdim ettiği (Muhammediyye) adındaki hesap kitabını sevinerek almıştır. Fatihle Uzun Hasan seferine gittiğinde zaferin kazanıldığı gün bitmesi dolayısıyla (fethiye) adını verdiği heyetten mühim bir eserini de sunmuştur.

İşte bu sefer esnasında Fatih'in yanında seçme âlimler bulunuyordu ve yollarda boş kaldıkları zamanlarda ilmî ve fennî görüşmelere devam ediyorlardı. Ali Kuşci, Molla Husrev ile beraber Fatih külliyesinin ders proğlarını hazırlamışlardır.

Fatih'in bir türlü bitmiyen öğrenme hevesi onu ince sanatlara da bilgi sahibi yapmıştır. İstanbulun imarında bilerek çalışmış ve direktifler vermiştir. Edebiyata merakı ayrıca bir konuda incelenecek önemdedir. Görülüyor ki ilim ve sanattaki tecsüsünü her veçhile tatmine devam etmiştir. Bu ileri kafa asla mutaassıp değildir. Çünkü onun bilgisizlikten ileri geldiğini bilir. Taassubu daima

kırmış ve hattâ resmini yaptırmış ve sarayındaki hususî dairesini sevdiği mevzularda resimlerle doldurmuştur. İşte bütün bunlar Fatih'i yüksek bir şahsiyet yapmış ve ona olgun ve fennî bir kafa bahşetmiştir. Fatih'in bu sayede kazandığı meziyetleri sırayalım :

Yeni bilgi ve bulgulara meraklıdır. Tecrübeye inanır, Düşündüklerini yapmadan önce söylemez. İnce san'atlarda ve san'atta değişikliği sever. Kendisine bir ilim muhiti yaratmıştır. Aklî ilimlere merakından hayatı iyi anlamıştır. Bizans sarayının ıssız ve dağınık hali karşısında Sâdi'nin meşmeşur ve (baykuş efrasyabın kalesinde nöbet uruyor, Kayserin sarayında örümcek perdedarlık ediyor) mealinde Farsça beytini teessürle okumuştur.

Katiyyen mutaassıp değildir. Hattâ resmini yaptırmıştır. Taassubu gerilik ve az bilginin tesirinden sayar. O Türk satvetinin ilimle duracağına inanmıştır. Yalnız ilme ve sonuçlarına inanır. İlim adamlarına saygı ve sevgi gösterir. Onlara gösterdiği itibarı vezirlerine yapmamıştır. İlmî toplantılarda âlim olduğu halde devlet otoritesine geçti diye veziri Mahmut Paşa ayakta dururdu. Memlekette ilmî bir otorite kurmuştur. Âlimleri maddî sıkıntıda bırakmamıştır. İstanbul ve bulunduğu Türkiye bucaklarının onarımıyla bizzat ilgilenmiştir. Hekime ve bilgisine inanmıştır. Zengin bir kütüphane yapmıştır. Herkesten bir şey öğrenmek isterdi.

*
*
*

Bu konferansında da söylemek istediğim bir netice vardır ve onun için bu kadar tafsilâta giriştim. Muhakkak ki tarih sevilir. Ben de seve-

rim. Yalnız tarihi okumak kâfi değildir. Onun noksan tarafları vardır. Onu da tamamlamağa çalışmalıdır. Tarihimiz hep memleketimizi ilgilendiren savaşlar ve neticelerinden birinci plânda bahseder. İlim ve marifete ait kısımlar pek az geçmiştir. Eğer bu noktadan tarihlerimizi karıştırırsak vak'aların âlimi oluruz, amma memleketin ilerlemesinde çok tesiri olan ilim ve marifet tarihimizi öğrenemeyiz. Bunun için ayrı araştırma yollarımızdan kendi halimize göre yürümeliyiz. Binaenaleyh tarihlerimiz de bizi bu noktadan tatmin etmekten uzaktır. O noksanı bulmalı ve tamamlamağa çalışmalıyız.

Evet geçmişte bir tarih vardır. Fakat bur günün de bir tarihi olacaktır. O da bir gün geçmişe katılacaktır. Fakat biz bugünümüzü tarihe medeniyet yolunda kendimizi malederek geçirmeliyiz. Tarih tekerrürden ibarettir, derler. Onun dünyanın iyi ve kötü hadiseleri cihetiyle tekerrür eden tarafları olduğu gibi asla tekerrür etmiyen tarafları da vardır. Tarihi bilmekle ve devirlerini yaşamakla beraber oraya dönemeyiz.

Meselâ önümüzde bir Fatih devri ve onun dayandığı ve üzerinde cidden durulmağa lâyık XIII üncü ve XIV üncü asırların oğlu ve torunu bir XV inci asır vardır. Bu asrın her hadisesi ve eseri bize muhakkak heyecan verir. Peki bu devri sevdik diye oraya dönemeyiz. Her ne kadar o asırdan geliyorsak'ta aradan iyi ve kötü beş asır ilerlemiştir. Fatih devri geçmiştir. Lâkin onun bir şahsiyeti ve bu şahsiyetin kaybolan veya hafızamızda yaşayan izleri vardır. Yaşayışını ve yaptıklarını pek beğendiğimiz Fatih'i taklit edemeyiz. Çünkü o ince ferasetiyle Türkiyenin ilerlemesi Avrupada ebediyyen yaşayabilmesi için

İstanbulu almağı tasarlamış ve bunda muvaffak olmuşdur. Ebediyyen onu bize bırakmıştır. Binaenaleyh tekrar zabtolunacak bir İstanbul da yoktur.

O halde biz o devirden beş asır ilerde yaşadığımızı göre örnek alabiliriz. Bir defa Fatih'i bu kadar muvaffak eden sır nedir? Onu buldukmu zannirim ki o asırdan ve onun en büyük mümessilinden bir ders alır ve kendimize o zamandan bir misal seçmiş oluruz. O halde Fatih'in fennî bir mantalitesi vardır. Onu alabiliriz. Bu da onu yetiştiren zamanın eserleriyle olamaz. Çünkü o asrının yenilikleriyle buna kavuştu. Bizim o asra nazarân beş asır ilerde olan zamanımızın bizi fenalıklara değil iyilikler ve yüksekliklere çıkaracak ciddî ve fennî bilgilerinden kendi kafamızın fennî teryesini vererek biz de zamanımızın fennî bir kafasına sahip olabiliriz. O halde bu fennî kafanın bizde tezahürü ne olacaktır? Bir defa bu fennî kafa görüyoruz ki Fatih'e bir çok yüksek ilmi ve ahlâki meziyetler bahşetmiştir. O bununla yaşamış, ilerlemiş ve işlerinin hepsinde muvaffak olmuştur.

O halde fennî bir kafaya, ilmi ve ciddî düşünen bir dimağa malik olmanın faidelerini görmüş böyle yüksek meziyetli insanların hayatından bazı olayları sıralıyalım:

Fennî kafa ile terbiye olmuş insanlar :

— Boş vakit geçirmez, vaktini havailik ile öldürmez.

— Çok dürtüst olur, kimseyi incitmez.

— Daima öğrenmeğe hevesli olur. Yeni birşey öğrenmeden yattığı akşamlar kendisini bedbaht hissederek ve daima ilerlemeğe gayret eder.

— Hilkatin herkesten bir çeşit zuhurunu görür, dedikodu yapmaz. Kimsenin aleyhinde bulunmaz, insanlarla uğraşmaz.

— Saadeti kendisinden ve muhitinden başka bir yerde aramaz. Mes'ut gibi uzaktan görünen biçarelere acır.

— İnsanlara merhameti artar, daha insanca hareket eder.

— Kendisi muhtaç olduğu zaman başkalarına yardım eder.

— Bir şeye üzülsünce derhal tesellesini bulur. Neşesini etrafındakilere dağıtır. Onların kederlerini hafifletir. Hiç bir şeyi kendisine derd edinmez.

— Kimseyi zora ve sıkıntıya sokmaz ve kimseye eziyet vermez.

— Daima çalışır ve bu cihetle refah içinde yaşar, sıkıntı çekmez.

— Yaşadığı bu âlemin hakkile, adi itiyadlarına kapılmadan zevkini çıkarır. Asla hayatında gerilemez. Her günü olgun, dolgun ve hoş geçer.

— Sıhhatına itina eder. İntizamı sever. Dikkatli ve sabırlı olur.

— Katıyyen saygısız olmaz, kiskanç değildir.

— Dünya hadiselerini dar görüşlerle değil, kendisinin geniş ölçüsü ile tartar.

— Kimse ile kavga etmez. Hidde-tini okadar saklar ki susmakla ve yüz kıvrımlarıyla bile belli etmez.

— Hakiki vatanperver olur. Başkasının menfaatini kendi menfaatin-den üstün görür.

— Çocuklarına değersiz para ve gelirler yerine servet olarak başka-

larına yardımlarının memnuniyetini bırakır, onlar ekileni biçerler.

— Nazarında ölmek ve yok olmak yoktur. Bir intikal devresini geçirdiğini bilir.

— Dürüst ve doğru akıl ve fikri ile ve muhakemeleriyle muhitine nâzımlık rolü yapar.

— Asla haris olmaz. Yalnız kendisinde öğrenme, ve fikren ilerleme hırsı vardır. Çünkü hâdiselerden ibret almıştır. Tarih bilirse her devri içinden yaşar. O devirlerden ve insanların yaşayışından ibret alır.

— Vücutlarını iyi öğrenirler ve onun şaşmaz programla çalışmasını örnek tutarlar.

— Esrarlı kâinatı öğrenir, kendi küçüklüğünü anlar. Esaslı şeyleri tam öğrenir, daha öğrenecek çok şeyler olduğunu da unutmaz.

— Eski değil, yeni fenni eserleri takip ile insanın daha neler öğrenmeğe muhtaç olduğunu anlar, bu maksatla ciddi eserler okur.

— İşte böyle hareket ederse tam ve mükemmel bir insan, eşi ve benzeri olmaz bir varlık olur. Onun için unutulmak yoktur. Bir nihayet iki de hakikî dostu olursa onun bahtiyarlığına son yoktur.

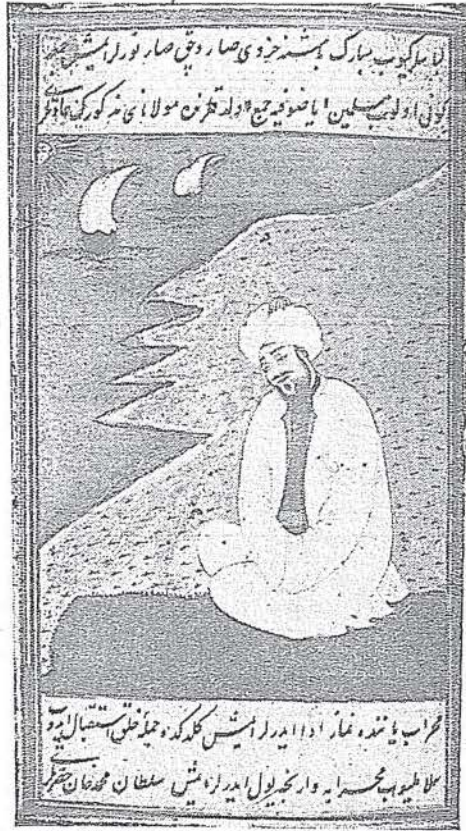
* *

Son söz olarak şunu söyleyeyim ki: İnsanın fenni mantalitesi tamam olmayınca tam ahlâklı olunamaz. İşte o zaman yarım değil tam adam olur. Çocuklarınıza fen terbiyesini verin, herşeye yeter ve (kendisine yapılmasını istediği her iyi şeyi başkasına da yapar).

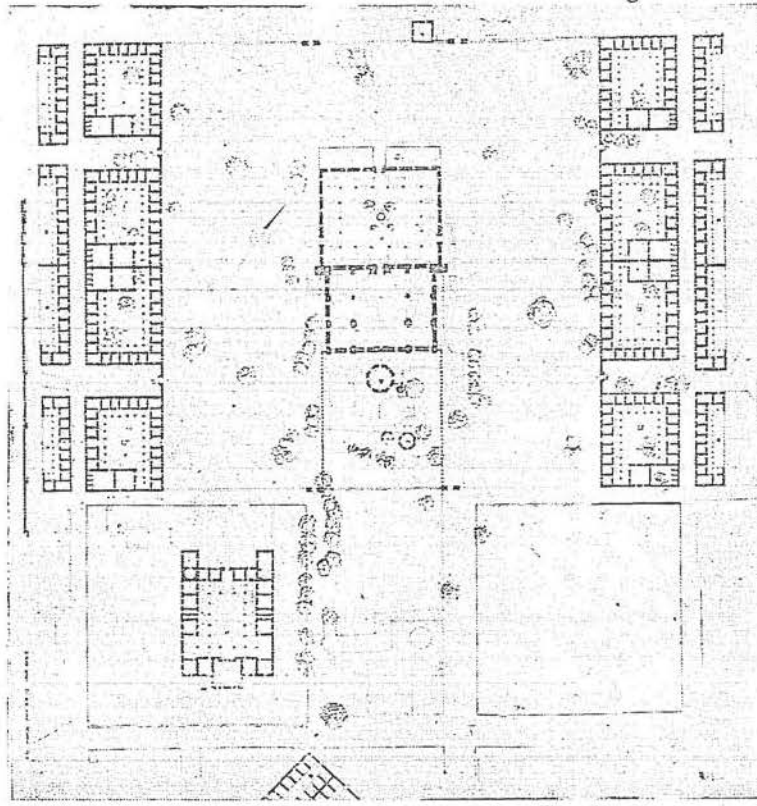
RESİMLERİN İZAHI :

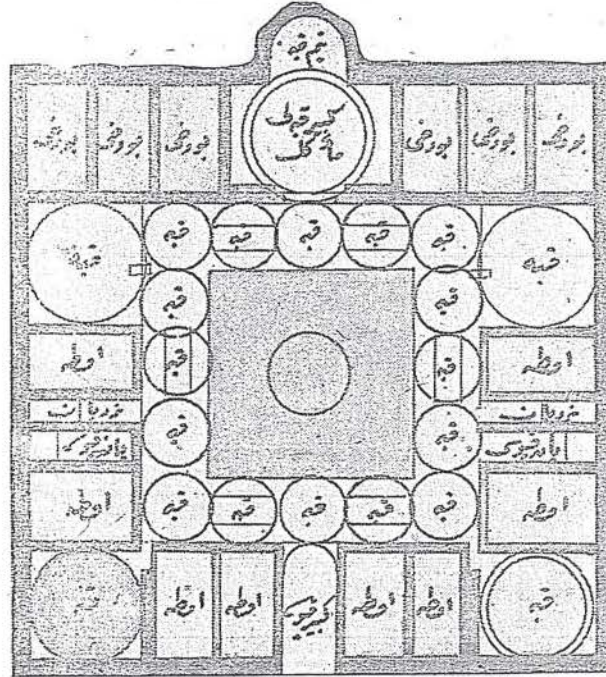
- (1) — Fatih sultan Mehmed 40 yaşlarında. Aslı Topkapı sarayı resim galerisindedir ve kendisine en çok benzeyen resimlerden biridir.

- (2) — Fatih sultan Mehmed'i gençliğinde okutan ve yetiştirenlerden Molla Husrev. Zamanının en büyük âlim ve fâdılı olarak büyük sevgi ve saygı görmüştür.

(3) — İstanbul'da yapılan ve Fatih camiinin etrafında sıralanan muazzam üniversitesinin 16 medresesi, tabkhane ve ziyafethane plâniyle hastahanesinin yeri.

(4) — Fatih Darüşşifa (hastahane) sınıın XIX uncu asır başındaki p ânı

- (5) — Fatih sultan Mehmed zamanında Amasyalı hekim Şerefeddin Sabuncuoğlu tarafından adına hazırlanan (kitabülcerrahiye) nin resimlerinden biri. Ebeler tarafından kapalı ferç ile doğan kızlardan birisi muayene edilirken görülmektedir. (Pariste Bibliyotek nasyonal nushası)

- (6) — Ali Kuşçî Fatih sultan Mehmed'e hesaptan (Muhammediye) kitabını sunarken elini öpmesi. Şakayıkı nomaniye tercümesi resimli nushası. (Topkapı sarayı hazine kütüphanesi N. 1263)

(7) — Aynı eserde Fatih sultan Mehmed'in, Mahmud paşa ayakta durduğu halde Molla Seyyidi Ahmed, Molla Zeyrek, Hoca zade ile ilmi konuşmaları sahnesi